

Varjatud varanduste jälil

■ 2012. aasta juuni lõpus toimus Tartus Kirjandusmuuseumi ruumes kolmas rahvusvaheline välisbalti arhiivide konverents, seekord teemal „Varjatud varandused”. Konverentsi korraldasid MTÜ Baltic Heritage Network, Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahva Muuseum ja Rahvusarhiiv, toetust saadi riiklikust rahvuskaaslaste programmist, Haridus- ja Teadusministeeriumilt (SF 20008: Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus), Eesti Teadusfondilt (ETF 9160: Eesti kirjanduse pingeväljad 1956–1968: ideoloogiad, institutsioonid ja baastekstid Nõukogude paguluse kontekstides) ja Rootsi saatkonnalt.

Kokkusaamine oli jätkuks 2006. ja 2009. aastal Tartus toimunud sarnastele konverentsidele, kus esimese eesmärk oli luua kontakte ja koondada infot Balti diasporaa kultuuripärandi leidumuse ja seisukorra kohta, ning teisel keskenduti Balti diasporaa kultuuripärandi tähtsusele ja tähendusele, lipipääsu ja kasutamise seadumisele. Järjekorras kolmas kogunemine võttis tähelepanu alla mäluasutustesse jõudnud välisbalti arhiiviainese, mis on uurijate pilgu eest seni kõrvale jäänud, kuid vääriski teaduslikku uurimist või muul viisil avalikkusele tutvustamist. Oodatud olid ka sõnavõtted akadeemilistelt uurijatelt, kes otsivad või on oma uurimistööde käigus juba leidnud spetsiifilisi ja unikaalseid arhiivimaterjale. Arhiivide kasutuspoliitika ja üleilmse koostöö avardamise eesmärgil võeti suund uurijate ja arhivaaride infovahetuse elavamisele ning värskete ideede levitamisele.

Kolmel päeval astus kõnepulti 27 inimest, kellest 12 esindasid Eesti ning kuus Läti ja Leedu mäluasutusi, ülejäänud üheksa aga Lääne diasporaa välisbalti teadus- ja teadmusühendusi. Kahjuks jäi viimasel hetkel konverentsist eemale ainus Ida diasporaa esindaja, nagu ka üks noorema põlve vabakutseline uurija. Kuivõrd hõlpsalt leitav teesivihik (www.balther.net/696522) sisaldab iga ettekande eesti- ja ingliskeelset põhjalikku kokkuvõtet, siis saagu allpool nime-

tatud üksnes kõnelejad koos kõneteemadega ja kuuldust olulisem paari märksõnaga. Teise osa eel tänas MTÜ Baltic Heritage Network Väliseesti Muuseumi ülesehitajat ja Tartu Kolledži president *emeritus* Elmar Tampõldu ning väliseesti pärandi pühendunud tutvustajat Anne Valmast.

Konverentsi avaettekandes märkis rahvuskaaslaste programmi arhiiviprojektide konkursi juht **Jüri Viikberg** senise tegevuse tulemuslikkust nii koostöövõrgustiku arendamisel Eesti ja asukohamaade mäluasutuste vahel, erialase teadmise levitamisel kui ka koolituste korraldamisel ja infoportaali arendamisel. Kui seni toimus arhiiviprojektide konkursi korraldamine haridus- ja teadusministeeriumi vahendusel, siis 2012. aasta algusest koordineerib konkursi Rahvusarhiiv. 2012. aasta konkursist osavõtt oli aktiivne (esitati 50 taotlust, rahastuse sai 35 projekti), käesoleva programmi raames jätkub konkurs 2013. aastal, seejärel algab uus programmi periood, mille üksikasjade kohta saab kindlama teadmise 2013. aasta algul. **Piret Noorhani** VEMU / Eesti Õppetöö Keskuse Torontos vedajana andis ülevaate väliseesti kultuurivarade kogumise ja säilitamise teel tekkinud raamatu- ja arhiivikogudest. Paljuski vabatahtlike tööle ja annetustele tuginedes on võimalik sammhaaval edasi liikuda, ent toimiva süsteemi (kogude hoidmine, üleandmine, kättesaadavaks tegemine) ülesehitamiseks ja püsimiseks läheb vaja tõhusat infolevi, teotahtlike inimeste järjepidevat panust ning rahalisi vahendeid. Eesti riigi tugi asukohamaade kultuuripärandi säilimiseks ja kasutamiseks on jätkuvalt väga vajalik ja oodatud.

Lääne diasporaa arhiividega seondult kajastati järgmist. **Raimo Raag** kõneles *Estonica*'st Uppsala Ülikooli Arhiivis, **David Jacobs** tutvustas Balti diasporaa ajalugu Hooveri Instituudi Arhiivi kogudes ja **Elizabeth Haven Hawley** Läti diasporaa kultuuripärandi materjale Minnesota Ülikooli Immigratsiooni Ajaloo Uurimise Keskuses. **Maie Barrow** käsitles kahe eestlase eluteed ja tegevust Austraalias pärast Teist maailmasõda, **Lea Kreinin** andis ülevaate Šotimaa arhiividest koos Eestit puudutavate allikatega ning **Toomas Vaga** tutvustas kiriku ja koguduste rolli pagulasidentiteedi loomisel koguduste arhiivides peituva rikkaliku ainese põhjal alates 1944. aastast. Uurijatena valgustasid Eesti pagulaskonna tegevuse tahke **Pauli Heikkilä** Turu Ülikoolist, kõneledes Eesti Euroopa Liikumise Rahvuskomiteest, ning vabakutseline uurija **Sirje Kiin**, kelle käimasoleva uurimistöö keskmes

asub kirjandusprofessor ja luuletaja Ivar Ivask. Selle eesti päritolu maailmamehe töö hoomamiseks ja tema arhiivipärandi uurimiseks tuleb ette võtta ümbermaailmareisiga võrreldav ringkäik, alustades Tartus, Tallinnas ja Riias leiduvaga ning lõpetades üle Stockholmi ja Toronto USA-s Normanis asuvas Oklahoma Ülikooli arhiivis hoituga, sest just sealses õppeasutuses möödus I. Ivaski loometöö säravaim osa. Muu hulgas leiab huviline viimasest kirjavahetusi maailma tippkirjanikega ja salvestatud usutlusi Ivaskite sõprade ja kolleegidega. Kõige mahukamaks, aga ka sisuliselt määravamaks ja kirjanduslooliselt nauditavamaks tuleb pidada luuletaja koduarhiivi Riias tema lese Astrid Ivaski valduses. I. Ivask pidas päevikut pea 30 aasta jooksul kuni surmani 1992. aastal, päevikud hõlmavad 56 käsitsi kirjutatud köidet, olles uurija sõnul hindamatuks kultuurilooliseks allikaks laiemas rahvusvahelises võrdluseski. Lisaks uue ainese avamisele väärib S. Kiini ettekanne esiletoomist ka põhjusel, et sagedased eri riikides aset leidnud arhiivikülastused on andnud uurijale võrdluspildi arhiivide kasutuspoliitikatest ja samas kergitanud rea küsimusi praktilise arhiivikasutuse suunal, nagu näiteks, miks ei tohi uurijad uurimissaalides kasutada käsiskannerit, miks mõnes arhiivis ei lubata isepildistamist ja miks puudub kohati isegi tasu eest digitaalkoopiate tellimise võimalus. Üleilmset arhiivikasutuse ühtlustamist on riikide erineva arengutaseme ja tehniliste võimaluste, aga ka eripäraste tavade ja eeskirjade tõttu keeruline rakendada, ent uurija soovidega arvestamist arhiivikasutuse hea tava piires saab kahtlemata iga mäluasutus eesmärgiks seada.

Läti ja Leedu esindajad kõnelesid uurijaid abistavatest projektidest ja andmebaasidest oma asutustes tehtu põhjal. **Alma Masevičienė** Leedu Rahvusraamatukogust tutvustas „Eraelus kasutatavat leedu kirjakeele andmebaasi”, kuhu kogutakse leedukeelseid isiklikke tekstimustreid kirjjade, päevikute, postkaartide, fotodele tehtud märkmete ja muu sarnase alusel mitme Leedu mäluasutuse ja Chicago Illinoisi Ülikooli koostöös. Tema kolleeg **Jolanta Budriūnienė** käsitles Leedu humanitaar- ja sotsiaalteaduste ajakirja Lituanus väljaandmist ning paljude Eesti, Läti ja Leedu kirjanike, luuletajate ja näitekirjanike koostööd artiklite avaldamisel alates 1954. aastast. **Ineta Didrihsonė-Tomaševska** ja **Inese Kalniņa** Läti Rahvusarhiivist kajastasid poliitilise väljarände uurimise võimalusi Läti ajalooarhiivi andmete põhjal Austraalia näitel ning poliitilise manifestatsiooni tähendusega rah-

varohket läti laulupidu Saksamaal Esslingenis 1947. aastal. **Kristine Bekere** Läti Teaduste Akadeemiast vaatles Läti pagulaste poliitilise tegevuse uurimist mäluasutustele üle antud eraarhiivide ja erakogude põhjal, **Maija Krūmiņa** Läti Ülikoolist analüüsis Lätist Läände põgenemist pagulaste elulooliste intervjuude alusel, enam kui kolm tuhat intervjuud on hoiul Läti suulise ajaloo arhiivis. Programmiliste sõnavõttude kõrval tutvustas Leedu riigiarhivaari büroo esindaja **Ūle Damasickienė** Leedu arhiivisüsteemi ja diplomaatiliste arhiivide kodumaale jõudmist, ning **Maira Bundza** Lääne-Michigani Ülikoolist Balti arhiive ja raamatukogusid Põhja-Ameerikas. Ta tõi esile, et kolme Balti riigi võrdluses on Leedut hõlmav kultuurilooline aines ülekaalus juba üksnes põhjusel, et leedu kogukond Põhja-Ameerikas on arvukaim (üle 700 000 inimese), suurim rühm kogukonna uurijaid tegutseb Leedu Uurimis- ja Õppetöökeskuses Chicagos. Baltimaid puudutava dokumentaalse pärandi küsimused on sageli lahenduse leidnud koostöös suuremate kohalike arhiivide ja uurimiskeskustega, trükisõna saatus on aga lahtine, väikeste raamatukogude sulgemise protsess emamaast eemal on ilmselt pöördumatu.

Eesti mäluasutustest olid konverentsil esindatud Kirjandusmuuseum, Eesti Rahva Muuseum, Rahvusarhiiv, Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, Tallinna Ülikooli Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Hoiuraamatukogu ja Võrumaa Keskraamatukogu. **Anu Korb** kõneles aktiivse eestlase, Ülem-Bulanka ja Ülem-Suetuki küla elanud Rosalie Ottensoni rahvaluulekesksetest kaastöödest 1969–1976, **Vilve Asmer** tutvustas kultuuriloolise arhiivi väliseesti kogusid, neid on praeguseks 145 ja neist omakorda ligi 30 ootavad korrastamist, sh. mitmete kultuuriloos tähelepanuväärsete isikute kogud, näiteks Helga ja Enn Nõu, Ilmar Haamer, Fanny de Sivers. Väliseestlastelt Eesti muuseumidesse laekunud esemelise pärandi mõjusid analüüsis **Riina Reinvelt**, kelle sõnul ei ole nimetatud mõjud kuigi tuntavad, kuivõrd viimase 25 aasta jooksul on esemeid üle antud vaid seitsmele muuseumile ja sedagi koguseliselt pigem napilt kui rohkelt. **Gristel Ramler** rääkis Eesti Arhiivi Ühendriikides korrastamisest aastail 2009–2012 Minneapolisese Immigratsiooni Ajaloo Uurimise Keskuses, kus on hoiul umbes 580 eestiainelist ühingute ja isikute arhiivi. **Paavo Annus** andis ülevaate Stockholmi eestikeelse lähiraadio arhiivi jõudmisest filmiarhiivi ja sageli üpris keeruliseks kujunenud helituvastusest ja muudest

arhiveerimistöödest, mis tänapäeval analoogtehnikat ei kasuta. Infolevi tähtsusest raadiovahendusel kõneles ka **Anne Valmas**, analüüsid raadiojaama Ameerika Hääle eestikeelsete saadete arhiivi – KGB käsul saated lindistati, iga saate kohta tehti kokkuvõte, mida trükiti koos eksemplari ja neist üks, aastate 1963–1980 lõikes, anti akadeemilisele raamatukogule (sh. on märkimisväärselt salvestisi seoses Neeme Järvi ja Arvo Pärdi emigreerumisega). **Mare Torm** ja **Tiina Tootsi** käsitlesid Elfriede Lenderi Tütartlaste Eragümnaasiumi ja väliseesti hariduselu kajastavaid dokumente (eriti Rootsis asunud eestikeelsete õppeasutuste dokumentatsiooni ja trükiseid) Eesti Pedagoogika Arhiivimuuseumi kogude põhjal. **Aili Bernotas** kõneles teoloogi ja poliitikateadlase, Ameerika Hääle eestikeelsete saadete toimetuse pikaajalise juhi Karl Laantee isikuarhiivist Tartu Ülikooli Raamatukogus, **Inga Kuljus** vaatles Omakaitse Võrumaa Maleva omaaegse liikme Arvo Johari käsikirju, mis on üle antud kohalikku keskraamatukokku, ning **Peep Pillak** tutvustas Rootsis elanud ajakirjaniku ja vabadusvõitleja Ülo Ignatsi (1951–2011) pärandit, mis jõudis 2012. aasta alguses Hoiuraamatukokku ja sealt edasi suurematesse raamatukogudesse, Kirjandusmuuseumi, Ajaloomuuseumi, Okupatsioonide Muuseumi ja Filmiarhiivi. Ü. Ignats oli Rootsis ilmuva Eesti Päevalehe toimetuse liige alates 1970. aastatest ning ajalehe peatoimetaja 1994–2010, samuti tegev mitmes pagulusorganisatsioonis ja ühtlasi Baltimaade vabadusliikumise aktiivne toetaja pöördelistel aegadel 1990. aastate alguses. Tema ainulaadse dokumentaalse pärandi seas on hulgaliselt intervjuusid, fotojäädvustusi ja filmilinte endiste ja praeguste tuntud poliitikutega.

Konverentsi lõpetas MTÜ Baltic Heritage Networki üldkoosolek, kus ühingu president Piret Noorhani andis ülevaate aasta jooksul toimunud. Ta märkis, et eelmisel üldkoosolekul seatud sihid on täitnud eesmärgi, ühingu liikmed on kohtunud suvekoolides ja õppeseminaridel, samuti on ühingu korraldusel ja rahvuskaaslaste programmi toel toimunud erialased kohtumised ja õppepäevad asukohamaades. Ühingul on 37 individuaalliiget ja 7 kollektiivliiget. Koosoleku lõppedes valiti ühingu uus juhatus, kus presidendina jätkab Piret Noorhani (Eesti Õppetöö Keskus Torontos / VEMU) ning asepresidentidena asuvad tegevusse Kristine Bekere (Läti Teaduste Akadeemia) ja Jolanta Budriūnienė (Martynas Mažvydase nimeline Leedu Rahvusraamatukogu). Sekretärina jätkab Karin Kiisk ning juhatuse liikmena Birgit Kibal (Eesti Rahvusarhiiv), uute

liikmetena valiti juhatusse Guntis Švitiņš (Läti Rahvusarhiiv), Ūllē Damasickienē (Leedu riigiarhiivari büroo) ja Maarja Merivoo-Parro (Tallinna Ülikool). Uuele juhatussele tegusalt kolmaastat ja kõigile kultuuripärandi hoidjatele järjepidevat tööd arhiivides!

Birgit Kibal